

МРНТИ 14.85.35Л.Ә.Омарова¹, Қ.М.Нағымжанова²^{1,2}«Тұран-Астана» университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан(E-mail: layla_omarova@mail.ru)**Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың: тұлға болып қалыптасуына ықпал етуші факторларды зерттеу және элективті курс дайындау**

Аннотация: Бұл мақалада Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың тұлға болып қалыптасуына ықпал еткен факторлар: ата-анасы мен ұстаздарының өнегесі, отбасы, мектеп тәрбиесі, замандастары, қоршаған табиғи ортасының әсері туралы айтылады. Елбасының үлгісі арқылы көшбасшы тұлға қалыптасуы жағдайлары жайлы баяндалады.

Кілт сөздер: отбасы, ата-ана, тәрбие, тұлға, көшбасшы, елбасы, ел тағдыры, тәуелсіздік.

Қазақ халқының тарихында ел тағдырын өз тағдырынан биік қойған, ұлтының тұтастығын, жерінің бүтіндігін мақсат еткен азаматтар аз болмаған. Мұндай адамдар қазақ тарихының әр белесінде тұлғалық деңгейге көтеріліп отырған, ұлттың тұлғасы атанған. Тарихи тұрғыдан ұлт үшін, халық үшін орасан маңызы зор қызметтер атқарған немесе аса жауапты тарихи сәттерде халық тағдырында айрықша орны болған адамдарды халықтың өзі ұлттық, тұлғалық деңгейге көтеретін баға беріп отырған. «Ел намысын ер қорғайды, ер ерлігін ел қолдайды» дегендей ұлтына тұлға болған адамдардың есімдерін халқымыз қадірлеп, мәңгі жадында сақтаған. Қазақ тарихының әрбір кезеңінде ел қорғап ерен ерлік көрсеткен батырлардың, халықты рухтандырған орақ ауыз от тілді шешендер мен дүлділ ақындардың, қара қылды қақ жарған әділетті билердің, халықты берекелі басқарған хандардың, көреген басшылардың ел үшін жасаған еңбектерін, ерліктерін халқы қастерлеп, оларды ұлттық тұлға деңгейіне көтерген.

Сол дәстүр бойынша Қасым, Есім, Тәуке, Абылай хан, Әбілқайыр хан, Төле, Қазыбек, Әйтеке билер, Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай, Райымбек, Қарасай, Есет батырлар, Бұқар жырау, Жиренше шешен, Шоқан Уәлиханов, Абай Құнанбаев,

Ыбырай Алтынсарин т.б. сынды еліміздің бірегей тұлғаларының есімдері ғасырдан-ғасырға, ұрпақтан- ұрпаққа жетіп отыр.

Тәуелсіз Қазақстанның қалыптасып, дамуына зор еңбек сіңірген Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев та бүгінгі уақытта елі мен әлем мойындаған бірегей тұлға болып табылады.

Әрбір халық қадірлі тұлғаларын ұрпағына өнеге етіп тәрбиелеуге ерекше мән берген. Сонда ғана даңқты ата-баларының өмірлерінен үлгі алып өскен рухы күшті, жігерлі, қайратты ұрпағының келешекте елі мен жерінің намысын бермейтін азамат болып өсетіндігін халық түйсінген. Еліміздің бірегей тұлғаларының барлығы, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев та заманында халықтың осындай тәрбие мектебінен өнеге алған адамдар. Бүгінгі уақытта бұл үрдіс әрі қарай жалғасуда. Себебі, ата-бабаларының ұлағатты өмірлерінен тағылым алым өскен ұрпақ қана тәуелсіздігімізді баянды ете алады, бұл уақыт дәлелдеген шындық. Бұл орайда Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың: «Елімізге бойына ата-бабамыздың ел мен жерге деген сүйіспеншілік қасиеті дарыған, егеменді елімізге аянбай қызмет ететін, ой-өрісі кең, алғыр да жүректі, сауатты да салауатты азаматтар қажет» деген сөздерін келтіруге болады. Бүгінде ел тарихында орны бар тұлғаларымен қатар Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың тұлғасын тануға деген көпшіліктің қызығушылығы артып келеді. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев тұлғасының өнегелік тұстарын зерделеп, ұғыну келешек жастарымыз үшін де маңызды болмақ. Нұрсұлтан Назарбаевтың халқының белгілі азаматы болуына, тұлғалық деңгейге көтерілуіне дейін қандай ортада өскені, кімдерден тәрбие, өнеге алғаны, оның бойында көшбасшылық қасиеттердің пайда болуына ықпал еткен жағдайлар туралы мәліметтер алудың да бұл орайда мәні зор болмақ.

Жалпы «тұлға» ұғымы туралы ғылыми деректерде былайша айтылады. Тұлға – дербес әрекет ететін субъект ретіндегі нақты жеке адам болмысының қайталанбас, ерекше әдісі, адамның қоғамдық өмірінің дара нысаны. Тұлға әлеуметтік тіршілік ету жағынан дара болады. Тұлғаның мәні нақты индивидтің өзіндік ерекшелігінде, оның әлеуметтік жүйе шеңберіндегі өзімен-өзі болу қабілетінде ашылады. Табиғи таланттардың, туа біткен ерекшеліктердің маңызды рөлін тұлға дамуында әлеуметтік

факторлар жанаша түрде көрсетеді. Тұлға қоршаған ортамен, қоғамдық және адами қарым-қатынастар жүйесімен, мәдениетпен өзара әрекеттестікте қалыптасады. Адам тұлға болып туа алмайды, әлеуметтену процесінде тұлға болып шығады[1].

Тұлғаның қалыптасуына ықпал етуші факторлардың біріншісіне жеке адамның бойында туа біткеннен пайда болған генетикалық ерекшеліктер жатады. Туғанда адамның бойына тегі арқылы берілген қасиеттер тұлға қалыптасуының негізі болып табылады. Адамның қабілеттері мен физикалық қасиеттері сынды жеке тұлғаның туа біткен қасиеттері оның мінезіне, қоршаған ортаны қабылдауына әсер етеді. Биологиялық тұқымқуалаушылық тұлғаның жеке даралығын, басқа тұлғалардан айырмашылығын анықтайды.

Тұқымқуалаушылық – ата-анасынан ұрпақтарына қандай да бір белгілердің, ерекшеліктердің берілуі. Ұрпақтардың биологиялық сабақтастығын, әрбір түрге тән морфологиялық, физиологиялық және т.б. ерекшеліктердің тұрақтылығын қамтамасыз етеді, сол арқылы түрлер арасындағы айырмашылықтарды сақтайды. Тұқымқуалаушылықтың материалдық тасымалдаушылары – гендер молекулалары организмнің барлық жасушаларының хромосомаларында бар дезоксирибонуклеин қышқылдарының бөліктері болып табылады. Барлық гендердің жиынтығы сол организмнің генотипін, яғни ата-анасының ұрпағынан алынған тұқым қуалайтын факторлардың жиынтығын түзеді. Жаратылыс заңдылықтарына сәйкес, әрбір адамның бірегей генотипі, яғни әрбір кісінің қайталанбас ерекшелік қасиеттері оның тұқымқуалаушылығында күн ілгері белгіленген болып шығады. Алайда кез-келген ген өзіне сай орта болғанда ғана белсендіріледі. Олай болмаса, геннің белсенділігі мүлде көрінбей қалуы немесе күрт төмендеуі мүмкін[1].

Бұл орайда Елбасы Н. Назарбаевтың тұлға болып қалыптасуында тектілік, тұқым қуалаушылық факторының аз болмағанын айтқан жөн. Нұрсұлтан Назарбаевтың сегізінші атасы Қарасай батыр – қазақ халқының тарихындағы белгілі тұлғалардың бірі. Қарасай батыр – Ұлы жүздегі Шапырашты руының Есқожа тармағынан шыққан. И.Э. Фишердің «Сібір тарихы» атты кітабында Қарасайдың 1635 ж. Сібір-Тобыл ұрысына қатысқаны туралы мәліметтер берілген. Сондай-ақ

даланың ауызша тарихнамасында Қарасай батырдың 1643 ж. Орбұлақ шайқасына қатысқандығы туралы айтылады. 1652 ж. Қарасай қазақ жасақтарын басқарып, жоңғар басқыншыларына қарсы күресте ержүрек, көреген қолбасшы ретінде көзге түседі.

Қарасай батырдың атын ұрпақтары, елі аңызға айналдырған. Сүйінбай ақынның «Қарасай батыр» атты толғауы – батырдың ерлігі көпке мәлім болғандығының айғағы.

Елбасының жетінші, алтыншы аталары Қарасайұлы Көшек, Көшекұлы Айдар ел намысын қорғаған батырлар болса, атасы Назарбай би Сапақбайұлы 1909 жылы Шамалған ауылының биі болып сайланған, маңайындағы елге сыйлы жан болған. Нұрсұлтан Әбішұлының әкесі Әбіш те, анасы Әлжан да ауыл-аймаққа сыйлы, еңбекқор, кішіпейіл адамдар болған. Әбіш Назарбаев соғыс жылдарында егін егетін, таудан жол салатын бригадаларға басшылық етіп, тыл майданында қажырлы еңбегімен танылады. Әбіш Назарбаевтың 1948 жылы «За доблестный труд» медалімен марапатталғандығын айғақтайтын құжаттың көшірмесі Мемлекет басшысының жеке мұрағатында сақталған. Қазақстан жеріне еріксіз жер аударылған балқар ұлтының өкілдері сол жылдары оның қарамағында жұмыс істеген. 1991 жылы Елбасына жазған хатында Ш. Муллаев Ә. Назарбаевтың қамқорлығын көргендігі туралы айтады. Нұрсұлтан Назарбаевтың анасы Әлжан ақжарқын, өжет, сөзге шешен, өнерге жақын адам болған. Жоғарыда айтылған жағдайлардың барлығы ескерілетін болса, Нұрсұлтан Назарбаевқа қайсарлық, батырлық, мәмілегерлік, еңбекқорлық, шешендік қасиеттердің тұқым қуалау арқылы келгендігін, тектілікпен берілгендігін аңғаруға болады.

Тұлғаның қалыптасуына ықпал ететін келесі фактор қоршаған физикалық ортаның әсері. Қоршаған табиғи ортаның адамның мінез-құлқына, оның қалыптасуына ықпал етуі табиғи заңдылық. Мысалы, өркениетті тайпалардың, адамдардың түрлі топтарының пайда болуы климат өзгерістерімен байланыстырылады. Түрлі климаттық жағдайда өскен адамдардың бір-бірінен айырмашылықтары болатыны белгілі. Мысал ретінде, таулы аймақта, далада өскен адамдардың, орман-тоғайлы жер тұрғындарының мінезіндегі айырмашылықтарды келтіруге болады.

Нұрсұлтан Назарбаевтың тұлға болып қалыптасуына туған жері табиғатының да әсері аз болмағаны белгілі. Елбасы бұл туралы өзінің естелігінде былай дейді: «...кез келген адам, ең алдымен табиғат перзенті. Адамның қалыптасуына климат пен ландшафт та қатысатыны ғылыми негізде әлдеқашан дәлелденген. Туған жерім – тау, жігіт, азамат болып өскен жерім – дала. Таудың биіктігі мен даланың кеңдігі ақыл-ойыма да, мінезіме де қатар әсер еткен сияқты десем, артық айттыға балана қоймас. Мен алдымен өзім өскен өлкенің жер бедеріне, табиғат сұлулығына қарыздармын деп білемін» [2].

Елбасының туған жері – қазақ еліндегі «Жер жаннаты» атанған Жетісу өңірі. Алатаудың бөктеріне жайғасқан Үшқоңыр, Шамалған, Қаскелең сұлу табиғатымен ерекшеленген жерлер. Асқаралы Алатаудың алыстан көз тартатын шыңдары, Үшқоңыр жайлауының жайқалып өскен көкмайса шалғыны, тау өзендері мен бұлақтарының кәусар суы, таудың салқын самалы мен таптаза ауасы әрбір адамның ой-санасына, сезіміне әсер етпей қоймайды. Таулы жерде өскен адамның тау секілді өр, өжет келетіні белгілі, ал дала адамның жан-дүниесінің кеңдігіне, ашықтығына әсер етеді. Елбасының туған жеріне таудың да, даланың да табиғаты тән. Сондықтан да Нұрсұлтан Назарбаевтың бойынан тау адамына тән өрлік, қайсарлық, дала адамына тән кеңпейілдік, дархандық мінездері сабақтаса көрініс тапқан. Жетісу өңірінде қазақ халқына белгілі Т. Рысқұлов, Д. Қонаев, О. Жандосов, Б. Момышұлы, С. Аронұлы, Ж. Жабаев, Н. Тілендиев сынды дарынды тұлғалардың өмірге келіп, өскенін ескерсек, киелі табиғаттың Елбасының тұлға болып қалыптасуына да әсері мол болғандығын ұғынуға болады.

Тұлғаның қалыптасуына әсер етуші факторлардың бірі қоршаған әлеуметтік ортаның әсері. Бұл факторды дара тұлға қасиеттерінің қалыптасу процесіндегі негізгі фактор деп есептеуге болады. Тұлғаның әлеуметтенуі әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы, еліктеу арқылы, басқа адамдардың ықпалын есепке алу арқылы, түрлі мінез-құлық түрлерімен танысу арқылы жүреді. Әлеуметтену алғашында бастауыш топтарда, кейіннен ұйымдар мен әлеуметтік институттарда жүреді. Жеке тұлғаның қоғамдық мәдени нормаларға әлеуметтенуі дұрыс жүргізілген жағдайда ол жан-жақты жетілген тұлға болып қалыптасады.

Қоғамның даму дәрежесі неғұрлым төмен болса, ел ішінде баршаны бірдей теңестіру принципі өріс алады да, ондай қоғам мүшелерінің көбі құлдық бағыну күйінен арыла алмайды. Дербестігінен айрылып, өз бетінше ой жүгіртпеген адам, өзін тұлғалық дамыту ниетінен ажырап қалады.

Жеке адам сапалары сол адамның араласқан қатынастар өрісіне, әртүрлі әлеуметтік өмір аймағында қызмет ете алу қабілетіне байланысты келеді. Шығармашыл тұлға тікелей қоршаған әлеумет шеңберінде қалып қоймай, өзін ауқымды қоғам аймағы негізінде қалыптастыруға ұмтылыс жасайды. Мұндай адам бойында өзі жасаған қауымның, тіпті бүкіл қоғамның болашақ өркениеті көрініп, ол өз дәуірінің сапалық деңгейінен көш ілгері жүреді [3].

Әлеуметтік орта – жеке адамның мінез-құлқының дамуына ықпал жасайтын әлеуметтік қатынас, олардың көп қырлы іс-әрекеттері. Әлеуметтік ортаға мектептің ықпал жасауы нәтижесінде баланың дүниеге көзқарасы, құлықтық, эстетикалық және осы сияқты болымды қасиеттері дамып қалыптасады. Егер адамдардың қалыптасуына ортаның қатысы шамалы болса, онда орта адамдардың талабын қанағаттандырмайды. Сондықтан адам өзінің дамуы үшін қажетті материалдарды осы әлеуметтік ортадан жинайды. Егер бала әлеуметтік ортадан тыс қалса, онда оның даму дәрежесі жоғары болмайды [4].

Нұрсұлтан Назарбаев тұлғасының қалыптасуына алғашқы әлеуметтік орта – мектептің, қатарластарының ықпалы зор болғаны белгілі.

Жеке адамды дамытудағы басты факторлардың бірі – тәрбие. Тәрбие жеке тұлғаның адамдық бейнесін қалыптастырып, өмірге бейімделу үшін жүргізілетін игі әрекет. Тәрбие – аға ұрпақтың өсіп келе жатқан жаңа ұрпақты өмірге, еңбекке дайындау арқылы қоғамның алға қарай дамуын қамтамасыз ететін үрдіс. Сонымен қатар, тәрбие деп әлеуметтік ортаның ықпалы арқылы адамды қалыптастыру үрдісін айтады. Тәрбие тұлғаны мәдениетке, қатынасқа жетелейді және әлеуметтенудің басталуын анықтайды.

Алдымен тәрбиені бала өзінің отбасынан, ата-анасынан алады. Адамгершілік қасиеттері баланың бойында отбасы тәрбиесінде сөзбен дарымайды, үлкендердің үлгісімен сіңіріледі. Нұрсұлтанның ата-анасы «Үлкенге – ізет, кішіге – өнеге» дейтін

халықтың салт-дәстүрін тәрбие көзі санай отырып, өнеге беруге ұмтылған. Бұл жөнінде Елбасының «Әділеттің ақ жолы» атты кітабында жазылған. «Үлкенге ізет білдіру біздің тәрбиеміздің алтын дінгегі болатын және де ата-анасының ақ батасынсыз қандай іске болса да кірісу тіпті ақылға қонбайтын нәрсе еді. Бұл біздің ұрпақтың бойындағы онша жаман қасиет емес қой деп ойлаймын. Ол біздің қанымызға құртақандай кезімізден бастап сіңген. Әкем үлкен кісіні көрсең оны танысаң да, танымасаң да алдымен сәлем бер деп өсиет айтудан жалықпайтын. «Ассалаумағалейкум» деп сәлем бергенде үлкен кісілердің жүздері жадырап сала беретіні есімде. Мынадай да әдет-ғұрып бар болатын. Егер ұзақ уақыт алыс сапарда болып, ауылға қайта оралсаң, өз үйіңе кірерден бұрын сол ауылдың ең жасы үлкен тұрғынына сәлем беріп, батасын алу міндетті еді. Бәлкім бұның қазір біреулерге ұсақ-түйек, елеусіз нәрселер болып көрінер? Бірақ ата-бабалардан қалған мұндай әдет-ғұрыпқа жұрттың бәрі қашаннан тақ тұратын. Балалары ата-дәстүрін сақтаса, оларды әрбір әке мақтаныш тұтатын».

Бұл сөздерден әрбір қазақ отбасының бала тәрбиесіне бейжай қарамағанын аңғаруға болады. Баланы елдің абыройлы, ұлтжанды, иманды азаматы, ел қорғайтын намысты ері етіп тәрбиелеуге ерекше назар аударған. Тәрбиені отбасындағы ата-ана тәрбиесі және мектептегі ұстаздар тәрбиесі деп шартты түрде екіге бөлуге болады. Халқымыз ата-ана тәрбиесімен қатар, ұстаз тәрбиесіне ерекше мән берген. Болашақ елдің азаматы қайсар, алғыр, ер мінезді болып өсуі үшін ұстаздардың ер адамдар болғанына да көңіл аударған. Мысал ретінде, ертеректе медреселерде, сауат ашу мектептерінде көп жағдайда ер адамдардың дәріс бергенін айтуға болады.

Нұрсұлтан Әбішұлының өмірінде ұстаздарының тәрбиесі де елеулі рөл атқарғаны белгілі. Бала Нұрсұлтанның мектеп табалдырығын аттағандағы алғашқы ұстазы Тәкура Алғадайқызы Исмаилова мінезге бай, парасатты, жан жылуы мол адам болған. Тәкура Алғадайқызы Нұрсұлтанның және басқа сыныптастарының жан-жақты жетіліп, қалыптасуына тәлімгер өнегелі ұстаз ретінде ерекше әсер етеді. Алғашқы ұстаздары туралы Елбасының сыныптасы С. Есімбайдың «Үшқоңыр – алтын бесігім» кітабында жазылған.

1947 – 1957 жылдар аралығында Шамалғандағы Фурманов атындағы мектепте сабақ берген мұғалімдері – геометрия, алгебра, тригонометрия пәндерінен дәріс берген талапшыл ұстаз Жылқыбай Қарасаев, қазақ тілі мен әдебиетінің білгір мамандары – Мырзатай Ихамберлин, Қылыш Омаровтар, биолог Нұрудтин Шәменов, география пәнінің мұғалімі Тоты Сейітжанова, химия пәнінен дәріс берген Исаділ Шыбынтаев, математика пәнінің мұғалімі Панар Есімова, орыс тілінің маманы, оған қоса спорт ойыны түрлеріне, әсіресе шахмат ойнауға еліктіріп баулыған Талапбек Сұлтанбеков, дене тәрбиесінің ұстазы Николай Шлыков, тарихтың жетік маманы Смағұл Мұқановтардың Нұрсұлтан Әбішұлының терең әрі сапалы білім алуына ықпалы зор болған.

1957-1958 жылдар аралығында Абай атындағы мектепте дәріс берген ұстаздары – мектеп директоры Әбдірахман Байжанов, тарих пәнінің мұғалімі әрі оқу-тәрбие ісінің меңгерушісі Сейітхан Исаев, Уәли Игелманов, Әсет Асқаров, Бағман Кенжекеев, Әзипа Сарыбаева, Рагим Дурсунов, Қабдолла-Гауһар Құлмағановтар, Қажыкен Қоңқашбаевтардың білімі Нұрсұлтан Әбішұлының өміріне ерекше әсер етеді.

Нұрсұлтан Назарбаев мектепте қоғамдық алуан істерде де ұйымдастырушылық қабілеткерлігімен жете танылады, жоғары сыныптарда бастауыш комсомол ұйымының хатшысы болып сайланады. Оқушы Нұрсұлтан түрлі кештер өткізу, демалыс күндерін ұтымды ұйымдастыру, тәртіп пен тазалықты сақтау, бұл істердің баршасының басы-қасында дер кезінде табылады екен. Ардагер-ұстаз Сейітхан Исаев шәкірті туралы былайша пікір толғайды: «Мектепте оқып жүрген кезінде Нұрсұлтан алғыр, мінезі орнықты, білімге ынталы бала болатын. Өнерлілігімен есімі аудан көлеміне де белгілі болып жататын. Қоғамдық жұмыстарға, мектеп өміріндегі әр қилы істерге бел шеше араласып кететін. Комсомол ұйымы қат-қабат шаруаларының әркез басы-қасында жүретін. Табиғаттың берген өнерін, көптің игілігіне жұмсайтын, келешегін ойлай білетін оқушы болды. Нұрсұлтаннның оқушы кезінде қоғамдық жұмыстарға белсене қатысуы, ол баланың ой-санасын ертерек жетілдірді».

Сыныптастарының, ұстаздарының пікірінше Н.Назарбаев жоғары сыныпта жинақы, ұстамды, орнықты мінез-машығымен,

білуге-тоқуға деген ерекше ұмтылысымен, ең бастысы қашан да, қай істе де сергектігімен назарға ілінген.

Нұрсұлтан Назарбаев мектеп қабырғасында оқып жүргенде спортпен шұғылданудан да бойын аулақтап қалмай, бірнеше спорт түрлерімен айналысқан. Мысалы, дене шынықтыру, әскери тәрбие сабақтарында жүгіруден алдына жан салмаса, жоғары сыныптарда күреспен айналысқан, достарымен бірге бокспен де шұғылданады. Оқуда үлгілі, еңбекте озат болған Нұрсұлтан өнерпаздығымен де қатарластарына үлгі болады.

Өнерпаз Нұрсұлтанның әсіресе, гармоньды құйқылжыта тартуы қатарластарының айрықша есінде сақталған. Нұрсұлтан Әбішұлының он жыл бірге оқыған досы Сәдуақас Есімбай бұл туралы: «Сұлтан өнерден де құралақан емес еді. Жетінші сыныпқа көшкенге дейін ол домбыра шертіп, мандолин мен гармонь ойнауды үйреніп, қазақтың халық әндерін, орыстың частушкаларын нақышына келтіріп орындайтын» дейді [5]. Бұл сөздерден Нұрсұлтан Әбішұлының өнерпаздық қабілеттерінің, лидерлік қасиеттерінің арқасында қатарлас сыныптастары мен дос-жолдастарының арасында ерекшелене бастағанын байқауға болады.

Оқу мен еңбектің, еңбек пен оқудың қатар жүруі жас жеткіншек Нұрсұлтан мен оның замандастарының ширығып, еңбектің, уақыттың қадірін білуге үйретеді. Бұл туралы Нұрсұлтан Әбішұлы былай дейді: «Қазір бүкіл педагогтық коллективтер қайтсек тиімді ұйымдастырамыз деп бастарын қатырып жүрген еңбек тәрбиесі дейтініміз менің мектеп қабырғасындағы жылдарымда көкейкесті проблема болмайтын» [6, 17 б.]. Елуінші жылдары әрбір бала жазғы демалыстарында ата-аналарына қолғабыстарын тигізсе, мектепте оқу басталғаннан жүгері, қызылша, көкөніс, мақта, күріш, егін жинау науқандарына қатысып, аудандағы, ауылдағы, мектеп жанындағы шаруашылықтарға көмектерін көрсеткен. Нұрсұлтан Әбішұлы да Фурманов мектебінің тоғызыншы сыныбында оқып жүрген кезінде «Жас натуралистер» ұйымына мүше болады. Ұйым мүшелерімен бірге Нұрсұлтан Назарбаевтың 1956 жылғы Москва қаласында өткен Бүкілодақтық ауыл-шаруашылық көрмесіне жіберген өнімдері ерекше бағаланып, медальмен марапатталады. Осылайша оқушы Нұрсұлтан алғашқы наградасын он алты жасында алады [7].

Нұрсұлтан Әбішұлының бойындағы осындай игі қасиеттер мен қабілеттердің, білімі мен білігінің арқасында аудан көлемінде оқушылар мен ұстаздар арасында айрықша беделге ие болады.

Осылайша, Елбасының балалық шағындағы өмірін зерделей отырып, Тұңғыш Президент Н.Ә. Назарбаевтың тұлға болып қалыптасуына тектілік, тұқымқуалаушылық, алғашқы әлеуметтік орта, қоршаған физикалық орта, тәрбие факторларының ықпалы зор болғандығын білуге болады.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы кітапханасы музейінде 2011 жылдан бастап «Тұлға және тарих: қалыптасу және өзара ықпал ету факторлары» атты ғылыми-зерттеу жұмысы жүргізілді. Зерттеу жұмыстары барысында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың туған өлкесі, білім алған, еңбек атқарған жерлеріне іссапарлар ұйымдастырылды, сондай-ақ, Мемлекет басшысының сыныптастары, құрдастарымен кездесулер өткізу, замандастарынан сұхбаттар алу барысында Қазақстанның Тұңғыш Президентінің өмірбаянына қатысты тың деректер жинақталды.

Жинақталған, зерттелген материалдар негізінде 2013 жылдан бастап «Елбасытану» элективті курсы ұйымдастырылды.

«Елбасытану» элективті курсының мақсаты – Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың өмірі, қызметі мен еңбек жолын өнеге ету арқылы елжанды, халқымыздың тарихын, салт-дәстүрін, мәдениетін, ұлттық құндылықтарын бағалайтын, тәуелсіз еліміздің болашағын баянды етуге лайықты көшбасшы тұлға қалыптастыру.

«Елбасытану» элективті курсының міндеттері: Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың өмірбаяны, еңбек жолымен оқушыларды таныстыру; Н. Назарбаев тұлғасының өнегелік тұстарын баяндау арқылы жас ұрпақтың бойында отансүйгіштік, патриоттық сезімдерді қалыптастыру; оқушылардың Елбасы Н.Ә. Назарбаев туралы тарихи, ғылыми зерттеулер жүргізуіне ықпал ету; өзіндік ой, көзқарас, пікір қалыптастыру болып айқындалды.

Курсты өткізуден күтілетін нәтиже – ел тарихы мен тұлғаларына құрмет сезімін бойына дарытқан, зерделі, отансүйгіш, ұлтжанды тұлғаны қалыптастыру болып көзделді.

«Елбасытану» курсы алғаш рет 2013 жылдың қазан-қараша айларында елорданың 4 Ж.Жабаев атындағы мектеп-

гимназиясының оқушыларына жүргізілген болатын. Ал 2014 жылдың қыркүйек, қазан айларында «Елбасытану» элективті курсы Астана қаласындағы № 50 мектеп-лицейдің оқушыларына, 2015 жылы қазан айында 38 мектеп-лицейінің оқушыларына өткізілді.

«Елбасытану» курсы бойынша жүргізілген дәрістер барысында ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижесінде, Елбасының туған өлкесі Қаскелең, Шамалған, Үшқоңырға, білім алған, қызмет атқарған Днепродзержинск, Алматы, Теміртау, Қарағанды қалаларына ғылыми-іздістіру іссапарлары барысында жинақталған материалдар көпшілік назарына ұсынылды. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың ұстаздары, замандастарымен кездесулер кезінде алынған деректер, сонымен қатар мұрағат, кітапханалар қорларынан табылған маңызды мәліметтер дәріс тыңдаушылардың ерекше қызығушылығын туғызды.

Курс «Атамекен – алтын бесік» атты дәріспен басталды. Дәріс барысында «Жеті атасын білген ер, жеті жұрттың қамын жер» деп аталған тақырып аясында «Тамырына қарай бұтағы, тегіне қарай ұрпағы» дегендей Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың бойында қайсарлық, батырлық, мәмілегерлік, шешендік қасиеттердің қалыптасуына ықпал еткен тектілік, тұқым қуалаушылық факторы туралы айтылды. Нұрсұлтан Назарбаевтың тұлға болып қалыптасуына туған жері табиғатының да әсері аз болмағаны белгілі. Тақырыпты баяндау барысында Елбасының туған жеріне арналған өлеңдері оқылды, жер жәннаты атанған Жетісудың, Қаскелең мен Үшқоңырдың сұлу табиғаты слайдтар арқылы көрсетілді.

«Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» деп аталатын тақырып Н.Ә. Назарбаевтың ата-аналарының тәрбиелік өнегесі туралы баяндауға арналды. Нұрсұлтан Әбішұлының әкесі Әбіш Назарбаевтың қажырлы еңбегінің арқасында 1948 жылы «За доблестный труд» медалімен марапатталғандығын айғақтайтын құжат, соғыс жылдарында Әбіш әкейдің қамқорлығын көрген, департацияланған балқар ұлтының өкілі Ш. Муллаевтың Елбасына жазған «Қайырымдылық ұмытылмайды» деп басталатын хаты, отбасылық фотосуреттердің көрсетілуі, Елбасының ата-анасы туралы естеліктерінен үзінділер келтірілуі тақырыптың ашылуына оң әсер еткенін айтқан жөн.

«Адам тәрбиешісі – қоғам» дәрісі барысында Елбасының ұстаздары, замандастары туралы, Н.Ә. Назарбаевтың оқуы, өнерпаздығы, спортпен айналысуы, қоғамдық жұмыстарға қатысуы туралы баяндалды. Бұл сабақ барысында Нұрсұлтан Әбішұлы мен сыныптастарының алғашқы ұстазы Тәура Алғадайқызы Исмаиловадан бастап кейінгі жылдары Шамалғандағы Д.А. Фурманов атындағы мектепте, Қаскелеңдегі Абай атындағы мектепте білім берген ұстаздары туралы естеліктер мен мәліметтер айтылды.

«Дарынды жас, талапты ұлан» атты тақырып аясында Н.Ә. Назарбаевтың оқуы, өнерпаздығы, спортпен айналысуы, қоғамдық жұмыстарға қатысуы туралы баяндалды. Н. Назарбаевтың 1956 жылы «Жас натуралистер» ұйымы мүшесі ретінде Бүкілодақтық ауылшаруашылық көрмесіне қатысушы медалін иеленіп, алғашқы наградасын 16 жасында омырауына тағуы туралы бұрыннан көпшілікке беймәлім болып келген дерек тыңдаушылардың айрықша ықыласын аударды.

Елбасының еңбек жолы туралы дәрістің «Берекелі еңбек бастауы» атты тақырыбы аясында Н. Ә. Назарбаевтың еңбек жолының басталуы, Украинаның Днепродзержинск қаласында білім алуы туралы айтылса, «Ер еңбегімен еңселі» атты тақырыпты ашу барысында Н. Ә. Назарбаевтың 1971-1991 жылдар аралығындағы еңбек жолы туралы баяндалды.

Мұрағат қорларынан алынған Нұрсұлтан Назарбаевтың өндіріс озаттарымен бірге космонавт Валерий Быковскийдің қолынан ғарышта болып келген комсомол төсбелгісін алуы, Қазақстан комсомолының X, XII съездеріне, БЛКЖО-ның XIV съезіне, Финляндияның Хельсинки қаласында өткен VIII Бүкіләлемдік Жастар мен студенттер фестиваліне қатысуы туралы ақпараттар, құжаттар мен фотосуреттер дәріс мазмұнын толықтыруға ықпал етті.

«Нұрсұлтан Назарбаев – тарихи тұлға» атты сабақ пікір алысу түрінде өткізілді. Алғашқы бөлімінде дәріскер Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың егемен елімізді әлемге таныту мақсатында жасаған бастамалары туралы баяндады. Дәрістің негізгі бөлігінде оқушылар тақырып бойынша дайындап келген баяндамаларын оқып, пікір алысты.

Дәрістер барысында «Нағыз жігіт – нағыз дос», «Анаға арнау», «Жалынды жастық шаһары» т.б. деректі фильмдер мен

Елбасы замандастары бейнедәрістерінің көрсетілуі сабақтардың мазмұнын аша түсті.

«Елбасытану» курсы аясында Тұңғыш Президенттің замандастары Сәдуақас Есімбай, Қабидолла Сарекенов, Елбасы рөлін сомдаған актер Нұрлан Әлімжан және тағы да басқа азаматтармен кездесулер өткізілді.

Өтініш білдіріп, тапсырыс жасаған оқу орындарына да курс аясында дәрістер өткізілді. 2014-2015 жылдары педагогикалық ұжымдардың сұраныстары бойынша Ақмола облысы Еңбекшілдер ауданы Қоғам орта мектебі, Аршалы ауданы оқушыларына, Қосшы ауылдық округі әкімінің сұранысы бойынша Целиноград ауданы ұстаздары мен оқушыларына арналған дәрістер өткізілді.

2016-2018 жылдар аралығында «Елбасытану» курсы бойынша дәрістер Қостанай облысы Жанкелдин, Амангелді аудандары оқушыларына, Арқалық Алматы, Түркістан қалаларында жоғары оқу орындары, колледж студенттеріне, Атырау, Ақтөбе қалаларында Назарбаев зияткерлік мектептері оқушыларына өткізілді.

2018 жылы «Елбасытану» курсы өткізу бойынша әдістемелік құрал дайындалды. Төменде курс жоспары ұсынылған.

«Елбасытану» курсы жоспары

Реті	Тақырыптар	Сағат саны
1.	<p>Атамекен – алтын бесік</p> <p>I. Кіріспе.</p> <p>II. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың тұлға болып қалыптасуы.</p> <p>1. «Жеті атасын білген ер, жеті жұрттың қамын жер». (Елбасының шежіресі, тегі, ата-бабалары туралы).</p> <p>2. «Туған жер – алтын бесік». (Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың атамекені, туған жері туралы).</p> <p>3. «Ұяда не көрсен, ұшқанда соны ілерсің». (Н. Назарбаевтың ата-аналарының тәрбиелік өнегесі туралы).</p> <p>III. Қорытынды.</p>	1
2.	<p>Адам тәрбиешісі – қоғам</p> <p>I. Кіріспе.</p>	1

	<p>II. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың тұлға болып қалыптасуы:</p> <p>1. «Адам тәрбиешісі – қоғам». (Елбасының ұстаздары, замандастары туралы);</p> <p>2. «Дарынды жас, талапты ұлан». (Н.Ә. Назарбаевтың оқуы, өнерпаздығы, спортпен айналысуы, қоғамдық жұмыстарға қатысуы туралы).</p> <p>III. «Нағыз жігіт – нағыз дос» деректі фильмі.</p> <p>IV. Қорытынды.</p>	
3.	<p>Ер еңбегімен еңселі</p> <p>I. Кіріспе.</p> <p>II. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың тұлға болып қалыптасуы.</p> <p>1. «Берекелі еңбек бастауы». (Н.Ә. Назарбаевтың еңбек жолының басталуы, Украинаның Днепродзержинск қаласында білім алуы туралы).</p> <p>2. «Ер еңбегімен еңселі». (Н.Ә. Назарбаевтың 1971 – 1991-шы жылдар аралығындағы еңбек жолы туралы).</p> <p>III. «Жалынды жастық шаһары» деректі фильмі.</p> <p>IV. Қорытынды.</p>	1
4.	<p>Нұрсұлтан Назарбаев – тарихи тұлға</p> <p>I. Кіріспе</p> <p>II. Нұрсұлтан Назарбаев – тарихи тұлға:</p> <p>1. Елбасы – ел тірегі.</p> <p>2. Оқушылардың тақырып бойынша пікір алысуы.</p> <p>3. Қорытынды.</p> <p>III. Сертификат тапсыру.</p> <p>IV. Естелік суретке түсу.</p>	1
Қосымша сабақтар		
5.	Елбасының сыныптас досы, «Үшқоңыр – алтын бесігім», «Балалық шаққа саяхат» атты кітаптардың авторы С. Есімбаймен өткізілген кездесу-сабақ	1
6.	Елбасының курстас досы, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, техника ғылымдарының докторы Қабидолла Саркеновпен өткізілген «Өмірі - өнеге» кездесу-сабақ	1

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев өзінің халыққа арнаған «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында: «Өз бойымызда және балаларымыздың бойында жаңа қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуіміз керек. Бұл ең алдымен елге және оның игіліктеріне деген мақтаныш сезімін ұялатады» - деп атап өткен болатын.

Қазақстан мемлекетінің ертеңгі болашағы бүгінгі ұрпақ тәрбиесіне тікелей тәуелді.

Өзін туған елінің патриоты санайтын әрбір азамат үшін Отанына адал қызмет етуден артық мәртебе жоқ. Демек, ел мәртебесін биіктеткен Елбасының өмірі мен ерен еңбегі баршамыз үшін, әсіресе келер ұрпақ үшін үлкен өнеге. Тұңғыш Президент Нұрсұлтан Назарбаев тұлғасының өнегелік тұстарын зерделеп, ұғыну келешек жастарымыз үшін ерекше маңызды. Халқымыздың ұлы тұлғаларынан ұлағат алып, олардың ерлік істерінен рух алып, еңбегінен өнеге алып өскен жас ұрпақ – еліміздің болашақ иелері ғана тәуелсіздігімізді баянды, келешегімізді бақытты ете алады.

Олай болса, Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың өмірбаяны мен еңбек жолы туралы баяндайтын Елбасытанудың елтанудың маңызды бағыттарының бірі ретінде айқындалуы болашақтың еншісінде деп сенеміз.

Әдебиет тізімі

1. Жарықбаев Қ.Б., Сангилбаев О.С. Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. – Алматы: «Сөздік – Словарь», 2006. – 384 б.
2. Назарбаев Н.Ә. Өмір өткелдері. Сұхбат кітабы. – Астана: «Фолиант», 2015 – 568 б.
3. Бап-Баба С.Б. Жалпы психология (жантану негіздері). – Алматы: «Зан әдебиеті», 2009. – 268 б.
4. Жеке тұлғаның тәрбиесі, қалыптасуы. – URL:www.kitaphana.kz. (дата обращения: 08.07.2018)
5. Есімбай С.О. Үшқоңыр – алтын бесігім. – Алматы: «Кітап» баспасы, 2010. – 472 б.
6. Назарбаев Н.Ә. Әділеттің ақ жолы. – Алматы: «Қазақстан», 1991. – 308 б.
7. ХХІ ғасыр мұражайы. Даму стратегиясы. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2015. – 154 б.

¹Л.А. Омарова, ² К.М. Нагымжанова

Университет «Туран-Астана», Нур-Султан, Қазақстан

Елбасы Н.А. Назарбаев: факторы, влияющие на становление личности

Аннотация: В этой статье предусмотрены факторы которые повлияли на становление личности Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы Н.А. Назарбаева: пример взрослых – родителей и учителей,

воспитание семьи и школы, сверстники, окружающий мир, природная среда. На примере становления личности Елбасы показаны условия формирования личности лидера.

Ключевые слова: семья, воспитание, личность.

¹L.A. Omarova, ²K.M. Nagymzhanova

Turan-Astana University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Elbassy N.A. Nazarbayev: factors affecting personality formation

Abstract: The factors that influenced to personality formation of the of the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbassy N. A. Nazarbayev: humanity of adults – parents and teachers, families and schools raising, friends, the natural environment are outlined in this article. The conditions for personality formation of the leader are presented on the example of personality formation of Elbassy.

Key words: family, upbringing, personality.

References

1. Zharykbaev K.B., Sangilbayev O.S. Zhantanu ataularynyn tusindirme sozdigi [Explanatory dictionary of horseback stars](Sozdik – Slovar, Almaty, 2006). [in Kazakh]
2. Nazarbaev N.A. Omir otkelderi. Suhbat kitabi [Life crossings. Interview book] (Foliant, Astana, 2015). [in Kazakh]
3. Вap-Baba S.B. Jalpy psihologiya (jantanu negizderi) [General Psychology (Fundamentals of Renaissance)] (Law Literature, Almaty). [in Kazakh]
4. Jeke tulganin tarbiesi, qalyptasuy [Education and personality development] Available at: www.kitaphana.kz. [in Kazakh]. (accessed 08.07.2018)
5. Esimbay S.O. Ushkonyr – altin besigim [Ushkonyr is a golden cradle] ("Book" publishing house, Almaty, 2010). [in Kazakh]
6. Nazarbaev N.A. Adiletin akzholy [The Right Path of Justice] (Kazakstan, Almaty, 1991). [in Kazakh]
7. XXI gasyr murazhayi. Damu strategiyasi. [Museum of the 21st Century. Development Strategy.] Xalykaralykgylymi-praktikalыk konferenciya materialdari (Almaty, 2015). [in Kazakh]